GEÇMİŞTEN GELECEĞE

KÜÇÜK ASYA ANADOLU

Editörler

Mustafa AÇA
Mehmet Ali YOLCU

GEÇMİŞTEN GELECEĞE KÜÇÜK ASYA ANADOLU Editörler *Mustafa AÇA Mehmet Ali YOLCU*

paradigma akademi

Geçmişten Geleceğe Küçük Asya-Anadolu

Editörler:

Mustafa AÇA
Mehmet Ali YOLCU

ISBN: 978-625-8069-82-2
Sertifika No: 32427

Birinci Baskı

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE

Tel: 0531 988 97 66

Dizgi, Grafik & Kapak Tasarım: Himmet Aksoy

Matbaa: Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.
Sertifika No: 47479

Paradigma Akademi – Mart 2022

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Tarihten bu yana birçok kültür ve medeniyete beşiklik yapmış Anadolu, Asya ile Avrupa kavşağında olup ticaret yollarının kesiştiği bir konuma sahiptir. Bu özel konumu gereği birçok avantaja sahip olmasının yanında aynı zamanda büyük güçlerin çatışma ve nüfuz kazanma mücadelesine de sahne olmuştur. Roma dünyasında Yunanca kökenli "Anatolia", "doğu" anlamında kullanılmıştır. Minör Asya'nın da (Küçük Asya) da yine Karadeniz ve Akdeniz arasında kalan yarımadanın ismi olarak önce Yunan, akabinde Roma dil ve kültüründen türediğini söyleyebiliriz. Bu coğrafyada insan izlerini Cilalı Taş Devri'ne hatta daha eski dönemlere kadar götürebilmekteyiz.

Anadolu ve coğrafyasıyla ilgili şimdiye kadar çeşitli disiplinlerden birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bu akademik birikime katkı sunmayı amaçlayan elinizdeki bu kitap, Anadolu'yu odaklayan veya bir yönüyle bu coğrafya ile ilişkili çalışmaları bir araya getirmeyi amaçlayan bir çabanın ürünüdür. Kitapta hakem kurulumuzun kabul ettiği; arkeoloji, tarih, sosyoloji, coğrafya, dil, edebiyat, sanat tarihi, folklor, turizm gibi çeşitli bilim dallarından 33 çalışmaya yer verebildik. Belirli bir tema/bölge çerçevesinde yayınladığımız editörlü kitaplar için, etik ve bilimsel teamüllerle uyumlu; belirli kuramsal altyapıya oturtulmuş, bilime katkı sunan özgün çalışmaları hakem ve editoryal kurullarımızda titiz bir şekilde seçiyoruz, yazıları ciddi bir editörlük sürecinden geçiriyoruz. Bundan sonraki kitap çalışmalarımızda da benzer standartları gözeteceğimizi belirtmek isteriz. Böylelikle nitelikli akademik ortama ve özgür bilimsel düşünceye katkı sunacağımızı düşünüyoruz.

Kitaba katkı sunan tüm yazarlarımıza, bize görüşleriyle yardımcı olan hakemlerimize ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Kitabın yayınlanmasını üstlenen Paradigma Akademi Yayınlarına da ayrıca teşekkür ediyoruz.

Mustafa Aça - Mehmet Ali Yolcu

Editörler

Şubat, 2022

KORUYUCU VARLIĞIN HİEROFANİK YANSIMASI OLARAK NAZARI ENGELLEYEN NESNELER

Hasan KIZILDAĞ[*]

Giriş

Nazar[1] ve nazara karşı korunma, tarihin kayda geçen en arkaik dönemlerinden bu yana, hayatın önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcudiyeti ve tesirlerine karşı yapılan uygulamalar sözlü kültür dairesinde aktarılmanın yanı sıra, yazılı dönemde de pek çok kaynakta kayda geçmiş olan nazarın en arkaik dönemlerden beri farklı kültürlerdeki tezahürü, arkeolojik ve antropolojik buluntularla da desteklenmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca, nazardan korunmak için pek çok yola başvurulmuştur. Tarih boyunca nazarla ilgili uygulamalar korunma ve tedavi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Nazar, çoğu zaman, kutsalla bağlantılı hierofanik[2] nesneler (hayvan boynuzları, kemikleri, kabukları ve kafatasları; belirli bitkiler, kutsiyet atfedilen taşlar, figür ve totemler, renkli boncuklar, nazar boncuğu vb.) aracılığıyla engellenmeye çalışılmıştır. Nazar,

[*] Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Samsun / Türkiye, kizildaghasan@yandex.com (Orcid: 0000-0001-7266-6678)

[1] Yunanlıların “matımsa”, Arapların “elayn (göz)” ya da “isabet-i ayn (göz değmesi)”, İranlıların “bed nezer (kötü göz)”, Hintlilerin “sihir” dedikleri bu çarpıcı gücün Türkiye’deki adları “nazar”, “göz”, “göz değmesi”, “göze gelme”, “pis göz”, “kötü göz”, “kem göz”dür” (Örnek, 2014: 232). Bakış anlamındaki Arapça nazar kelimesi, kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle, bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm; nesne üzerinde bozulma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi anlamını almıştır. Herhangi bir zararlı olay böyle bir sebebe yüklendiği zaman “nazar değdi” deyimi kullanılır. Örneğin sapasağlam bir çocuk hasta düşüverince, bir aile içinde veya iki dost arasında bağlılık, düzen bozuluverince… “kem göze uğradı” deyimi de aynı anlama gelir (Boratav, 2013: 119). Nazardan korunma ritüellerinin Anadolu’daki izleri için bkz. (Gökdemir, 2021: 1-20); nazar uygulamaları da dâhil Anadolu’da Şamanizm kaynaklı inanç ve ritüeller için bkz. (Ayaz, 2021: 369-383). İcracısı şamandan ocaklıya dönüşen nazar tedavi uygulamaları için bk. (Kızıldağ & Kızıldağ, 2018: 287-294)

[2] Kutsalın Tezahürü. Terimi bilim dünyasına kazandıran Eliade’a göre kutsalın tezahürü (hierofani), bir nesne veya dünya kadar büyük bir şey, tanrısal bir figür, bir simge, ahlaki - manevi bir kanun ve hatta bir fikir olabilir (2005: 52).

doğrudan fizikî bir temasla değil bakışla ortaya çıktığından, etkileri ancak bu durumdan müteessir olan kişinin ve/ya hayvanın/varlığın vaziyetinden anlaşılmaktadır. Nazarın kimden geleceğinin belli olmaması, sürekli olarak bu olumsuz etkilerden korunma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Nazardan koruduğuna inanılan nesnelerin her an gözle görülebilecek yerlerde barındırılması bu sebeptendir. Bu nesnelerin özellikle hayvanlarla ilgili[3] olanlarının, fizikî ve sembolik anlam derinlikleri vardır. Kolektif bellekte nazarı engelleyecek güçte görünen ve hayvanlarla bağlantılı olan bu nesneler (kemik, kafatası, kabuk, diş, post, tüy vb.), nesnenin ontolojik mevcudiyetinden çok, ilişkilendirildiği sembolik ve dinî arka planla ilişkilidir. Ruh inancı ve insanları koruduğuna inanılan- gözle görülemeyen "emeget, yardımcı ruh, töz, spiritual animal, totem, ana hayvan, iye-kıl, ongun" gibi varlıklarla doğrudan ilgili olan bu nesneler, koruyucu varlığın[4] hierofanik yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nazarla ilgili hierofanik nesneleri[5] iki grupta ele almak mümkündür. Birincisi hayvanlarla ilgili olan daha çok hayvanların belirli parçalarından oluşan nesneler (kemik, kafatası, kabuk, diş, tüy, post vb.), diğeri

---

[3] Ritüel kıyafetlerinde (ve başlıklarında) yer alan hayvanlara ait parçalar (kıl, kemik, diş, pençe, boynuz, kulak, kuyruk, tüy, kürk…) veya hierofani yoluyla bu hayvanların suretlerinin/şekillerinin temsili, hayvanlarla kurulan dinî ilişkilerin en yalın göstergeleridir (Kızıldağ, 2021: 124).

[4] Nazara karşı imal edilen nesneler de yine hayvanlarla ilgili olan nesneler gibi belirli sembolik arka planlara sahiptir. Bu nesneler de koruyucu varlığın sembolik birer tezahürüdür.

[5] İnsan, hayvan ve bitkilerin Tanrı'nın verdiği kut vasıtasıyla hayatta kaldığına, talih sahibi olduğuna inanan Türkler arasında nazar, doğrudan doğruya Tanrı'nın koruyucu şemsiyesinin kalkmasına ve canlıların kötülük getirebilecek olumsuz varlıklara karşı savunmasız kalmasına bağlanmıştır. Yani, Tanrı kutunun ortadan kalkmasıyla çeşitli hastalıkların, felaketlerin, uğursuzlukların meydana geleceğine inanılmıştır. Bu nedenle nazar ve uğursuzluk gibi hallerde, insanı, hayvanı ve herhangi bir yeri terk eden Tanrı kutunu geri getirebilmek ve olumsuz durumlara neden olan kötü güçleri uzaklaştırabilmek için kutlu olduğuna inanılan nesnelere başvurulmaktadır (Açа, 2008: 253). Nazar, İslamî kaynaklarda da görülmektedir. Her ne kadar İslamiyet'te nazarlıklar hoş görülmese de nazarın varlığı hadislerle kayıt altına alınmıştır. Hadislerde sahabelerin, "Ey Allah'ın Rasûlü! Cafer'in çocuklarına çabuk nazar değiyor onları tedavi için okuyalım mı?" sorusuna Hz. Muhammed, "Kaderi geçip değiştirebilecek bir şey olsaydı bu göz değmesi olabilirdi" şeklinde cevap vermektedir. Bunun yanı sıra Hz. Muhammed'in torunları; Hasan ve Hüseyin'e "Her ikinizi de Allah'ın noksansız bütün kelimeleriyle her türlü şeytan, zararlı hayvanlar ve göz değmesine karşı Allah'a sığındırırım." (Parlıyan, 2007: 157) şeklinde dua etmesi, nazarın hadislerdeki kaynağına örnek olarak verilebilir.

ise bir kısmı doğal bir kısmı insan eliyle imal edilen/şekillendirilen/kullanılan (ortasında delik bulunan yuvarlak taşlar, at ve eşek nalı, renkli boncuklar, nazar boncuğu, el sanatları ürünleri, üzerlik veya çörekotu[6] gibi) nesnelerdir. Bu çalışmanın kapsamı birinci gruptaki hierofanik nesnelerdir. Bu hierofanilerin sembolik kökenlerine bakmak için öncelikle kullanılış şekillerini zikretmek faydalı olacaktır.

Hayvan ve Nazar

İnsanlığın kozmosantrik (evren merkezli) dönemlerde, hayvanlarla, bitkilerle ve hatta cansız nesnelerle oluşturduğu ilişkiler, kolektif bellekte pek çok şekilde tezahür etmiştir. Bunların en önemlilerinden biri hayvanlar ve hayvanlar çevresinde gelişen kültlerdir. İnsanların korktuğu ve aynı zamanda hayatiyetini sürdürebilmek için onları avladığı arkaik dönemlerde hayvanlar, yalnızca güçlerine özenilen/öykünülen varlıklar olmamış, aynı zamanda çeşitli inançlara dâhil edilerek çevrelerinde kültler oluşturulmuştur. Bu durum, insanın tabiatın bir parçası olduğu ve tabiatla simbiyotik (karşılıklı) ilişki içerisinde olduğu zamanların sona erdiği antroposantrik (insan merkezli) dönemlere kadar devam etmiştir. Tabiat şartları karşısında zayıf olan insanın, hayvanları ilah veya ilahî güçlerle bağlantılı olarak görmesi, insan-hayvan etkileşiminin en dikkat çeken hususiyetlerindendir. Hayvanlar çevresinde oluşturulan "ilah, ilahların temsilcisi, totem, fetiş, töz, ongun" münasebetleri[7], insanların tahayyül ve

---

[6] Nazar motifli kilimler için bk. (Etikan & Kılıçarslan, 2012; Koyuncu Okca, 2015; Ölmez & Etikan, 2018). Nazar motifli kıyafetler için bk. (Erden vd. 2016). El sanatlarında nazar motifleri için bk. (Kayabaşı & Yanar, 2013). Nazar boncuğu ve genel olarak nazar objeleri için bk. (Acıpayamlı, 1962; Akpınarlı, 1994; Morris, 1999; Öcalan, 2010; Akçora, 2013; Ekici & Fedakar, 2014; Serap ve Çallı, 2016; Çallı, 2017; Baturlar & Yaylagül, 2019; Kaplan, 2020; İnci, 2020; Begiç, 2020). Nazarla ilgili inanışlar atasözlerine de yansımıştır. Atasözleri ve deyimlerde nazar için bk. (Dursun & Torun Öngay, 2021). Zaman içerisinde İslamî forma bürünen nazarlıklar için bk. (Uçar, 2017).

[7] Bu anlayışın sebeplerinden biri, monoteist dinlerden önceki, ilahi güçlerin ya doğrudan hayvanlar üzerinden tasvir edilmesi ya da bu güçlerin hayvan başlı olduğuna dair inanışlardır. Mısır dininde ilahların büyük bir kısmı, tasvirlerde hayvan başları ile gösterilmiş, merasimde mukaddes hayvanlar şeklinde temsil edilmiştir. Çünkü iptidai insan, korka korka ve ürke ürke hürmetlerini, fil, arslan, yılan, boğa gibi kuvvetli veya esrarengiz hayvanlara sunmuştur (Schimmel, 1999: 18). Horus, şahin başı ile temsil edilir. Tanrı Anubis ise bir atmaca ya da şahin başı taşır (Emmanuel, 1995: 54-55). Eski Yunanlılarda da hayvan şeklinde temsil edilen takdis yer ilahları vardır. Bu mukaddes hayvanların en meşhur misali, Ptah adlı büyük ilahın mukaddes hayvanı olan Apis boğasıdır (Schimmel, 1999: 38; Emmanuel, 1995: 54). Hint tanrısı İndra da her zaman bir boğa ile temsil edilir. Onun İran'daki benzeri Vrthraghna'da çoğunlukla boğa olarak

inanç dünyasında hayvanları müstesna bir konuma yükseltmiştir. (Kızıldağ, 2021: 120).

Nazardan korunma uygulamalarının önemli bir bölümü, hayvanlar etrafında şekillenmiştir. Dünyada[8] ve Anadolu'da hayvanlarla ilgili birtakım parçaların nazara karşı kullanıldığı pek çok örnek mevcuttur. Bayram Altan, yılan kemiği veya derisi, kurt aşığı, balık kulağı, at nalı, boynuz, kafatası, salyangoz kabuğu, kertenkele kuyruğu, kaplumbağa kabuğu, yarasa iskeleti, kartal pençesi, eşek nalı, kurt, köpek, ayı, leylek gibi nesnelerin nazarlık olarak kullanıldığını belirtmektedir (1987: 34-35; akt. Gökbel, 1996: 182).

Adana, Mersin, Hatay, Şanlıurfa ve Gaziantep illerinde evlere at nalı[9]; Gaziantep, Kahramanmaraş, Elazığ ve Mersin'de evlerin bahçesinde herkesin görebileceği bir yere kaplumbağa kabuğu asılır. Aynı şekilde Mersin ve Osmaniye'de bağ-bahçedeki[10] mahsulleri nazardan korumak için buralara da kaplumbağa kabuğunun asıldığı görülmektedir. Mersin, Hatay ve Diyarbakır'da mahsulleri nazardan korumak için bağ-bahçe ya da tarlanın içine bir sırık üzerinde at, eşek, koyun, inek, köpek gibi hayvanlardan birinin kafatası dikilir. Osmaniye'de ise tarlanın içinde kafatasıyla beraber bir de dikenli çalı asılır. Mersin'de evlerin kapısına ise nazara karşı koçboynuzu asılır (Çıblak, 2004: 112). Antalya'da dişler, boynuzlar, kuru kafalar ve pençeler nazarlık olarak kullanılmaktadır (Öztürk, 2005: 131). Safranbolu'daki yapıların beden duvarlarına, giriş kapılarına ve saçak altlarına, kaplumbağa kabuğu, hayvan kafatasları ve boynuzları, at nalı, çan ve cam nazarlıklar asmak sık rastlanılan uygulamalardandır. Nazar değmesinden endişe edilen cansız varlıklara da at nalı, çan, kafatası ve boynuz asmak, Anadolu'da yaygın bir kullanım alanına sahiptir (Gür & Soykan, 2013: 120). Bingöl'de evlerin kapılarına asılan at

---

görünmektedir. Arinna tanrısı da boğa biçiminde temsil edilmektedir (boğa resim ve heykelleri bütün tapınaklarında bulunmuştur) ve boğa kutsal hayvandır (Eliade, 2005: 120-123). Boğa, Hititlerde ise fırtına tanrısının kutsal hayvanıdır (Savaş, 2002: 99).

[8] Dünyada pek çok kültürde yer alan nazar (the evil eye) anlayışı için bk. (Elworthy, 1895; Park, 1912; Dundes, 1992; Berger, 2012; Souvlakis, 2021).

[9] At ve eşek nalları da hem hayvanlarla ilgili olması hem de demirden yapılması sebebiyle nazara karşı kullanılmaktadır.

[10] Bağ, bahçe, tarla gibi alanların nazardan korunması için hayvan kemikleri ve kafataslarının kullanılması, tarım toplumu algılarıyla örtüşmektedir. Hayatiyetin devamı için üretimin sürdürülmesi, mahsulü ve ürünlerin ekildiği/dikildiği alanların korunması ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Hayvanların boynuna asılan nazarlıklar da bu çerçevede düşünülebilir.

nalı, hayvan başı ya da postun, ev halkını nazardan korunduğuna inanılmaktadır (Irmak, 2017: 71). Balıkesir Edremit-Tahtakuşlar'da, sürü hayvanlarını nazara karşı muhafaza etmek için ahırlara yılan kemiği asılmaktadır. Süslenerek evlerin kapısına asılan bir diğer nesne de kaz ayaklarıdır. Evlerin kapılarına veya beşiklerin üzerine kaplumbağa kabuğu asılmaktadır (Kızıldağ, 2020: 170). Denizli'de evlerin dışına koç, teke, dağ keçisi ve geyik boynuzları; sebze veya meyve bahçelerine ise hayvan kafatasları asılır (Türktaş, 2016: 410). Karadeniz'de balıkçı ailelerinde, yeni doğanın beşiğine ilk yatırılışı sırasında, beşiğe deniz kabuğu konulması nazara dönük tedbirler olmalarının yanı sıra yeni doğanın geleceğine dönük beklentileri ifade eden pratiklerdendir (Aça, 2016: 459-464). Mersin Erdemli'de, hayvan kemikleri nazara karşı evin önündeki ağaca bir sıra şeklinde bağlanarak dizilir (Çetinel, 2019: 175). Tunceli'de at nalı, evin kapısının üst eşiğine, ay yıldız gibi ters takılarak, kapıya çivi ile çakılır. Böylece evin nazardan korunduğuna inanılır. Ayrıca küçük kaplumbağa iskeletleri, arabalara asılarak nazardan koruduğuna inanılır (Alay, 2019: 334). Anadolu'da kaplumbağanın nazara iyi geldiğinin düşünülmesi ve uğurlu sayılması; evlere ve bahçelere kabuğunun asılmasına vesile olurken takı, halı ve kilim motiflerinde de kullanılmıştır. Ayrıca yağmur yağdırmak[11] için yapılan pratikler arasında kaplumbağanın yüksek bir yere/ağaca asılması da oldukça yaygındır (Şimşek, 2016: 53). Elazığ'da at, eşek, inek, koç veya geyik başlarının evlerin üzerlerine asılması; kaplumbağa, salyangoz veya diğer kabuklu hayvanların kabuklarının ev, araba ve işyerlerine asılması uygulamaları görülmektedir (Keskin, 2008: 204). İç Anadolu bölgesinde, nazar değmesin diye sığırların boynuna mavi boncuklardan yapılmış nazar boncuğu ve çan; ahırların içine, kapılarının üzerine kaplumbağa kabuğu, camız boynuzu, kedi aşık kemiği, at-köpek kafatası ile at nalı asılır (Sinmez & Aslım, 2017: 210).

Anadolu dışında Sibirya'da, Kerkük Yöresi'nde ve Hazar Bölgesi'nde nazardan korunmak için yapıların giriş kapılarına ve beden duvarlarına geyik boynuzlarının asıldığı görülmektedir. Kerkük yöresi Türkmenleri nazardan korunmak için ambar ve avlu kapılarına ceylan boynuzu asarlarken, Uluğ Türkistan'ın özellikle iç kısımlarında, Anadolu'da ve Azerbaycan'da aynı maksatla geyik boynuzu

[11] Yağmur dualarını yapılış uygulamalarından bazılarında hayvan kafataslarının veya kaplumbağa kabuklarının ırmaklara atılması, bu nesnelerin uğurlu ve kutsal olduğu inanışlarıyla bağlantılıdır.

kullanılmaktadır. Hazar Türklerinde evlerin giriş kapısına nazara karşı geyik ve koç boynuzu takıldığı bilinmektedir. Hazara Türklerinde bebeğin beşik direğine kurt kemiği bağlanır ve çocuğun yeleğine kurt dişi takılır. İnanca göre kurt dişi nazardan korur ve kurt kemiği de onun gelecekte güçlü başarılı olmasını sağlar (Kalafat, 2007: 12, 34, 309). Irak Türkmenlerinde bir diğer uygulama da evlerini nazardan korumak için kapının eşiğine kurumuş ceylan kellesi asmaktadır (Beydili, 2015: 223). Uygur Türklerinde de nazardan korunmak için kurt dişi, tırnağı ve kemiği kullanılır (Kalafat, 2009: 59). Gilyakların komşuları olan Goldiler, avladıkları ayının kafatası, çene kemikleri ve kulaklarını, kötü ruhlara karşı bir önlem olarak bir ağaca asarlar (Frazer, 1992: 105). Koruyucu özelliği olduğuna inanılan ayı kafatasının kullanımı çoğunlukla büyü amaçlı olup, evlerin yakınlarında muhafaza edilmekte, yol kenarlarında direklere veya ağaçlara asılmaktadır. Yakutlar; at, ren geyiği ve inek kafataslarını ağaçlara asarlar. Kırgızlar kestikleri at ve koyunların kafataslarını yüksekçe bir yere veya bir direğin tepesine koyarken, Buryatlar kestikleri ev hayvanlarının kafataslarını ahırlarının damına asmaktadır (Harva, 2014: 355, 361).

Anadolu'dan ve Türk dünyasından derlenen örnekler göstermektedir ki nazara karşı koruyuculuğuna inanılan nesneler arasında hayvan iskeletlerinin parçaları oldukça büyük öneme sahiptir. Küçükten büyüğe her bir iskelet parçası (diş, kemik, kafatası, boynuz, iskeletin tamamı) korunmak istenilen varlığın büyüklüğü esas alınarak hayatın olağan akışına uygun bir biçimde kullanılmaktadır. Örneğin, yeni doğan çocuklarının yastıklarının altına kurt dişi veya salyangoz kabuğu koyma, beşik başına küçük kaplumbağa kabukları veya yılan iskeleti asma; cepte kurt dişi veya aşık kemiği taşıma gibi uygulamalarda daha küçük iskelet parçaları kullanılırken; evlere veya bahçelere, geyik veya öküz boynuzları, hayvan kafatasları gibi hayvan iskeletinin daha büyük parçaları asılmaktadır.

Türk dünyası ve Anadolu'dan sayısız örnek göstermektedir ki hayvan parçaları nazara karşı koruyuculuğuna inanılan nesneler arasında oldukça öneme sahiptir. Hayvanlara ait parçalar arasında kemik, kafatası, boynuz, kabuk, kılçık, diş ve tırnak gibi hayvanın iskelet yapısını oluşturan parçalar[12] kutsalla doğrudan ilişkilidir. Bu parçaların kutsalla olan

---

[12] Hayvanların tüyleri veya postlarının nazara karşı kullanımı çok sık rastlanan örnekler olmadığından, çalışmada daha çok iskelet parçaları/kabuklar ele alınmıştır. Hayvanların tüy ve postlarıyla ilgili uygulamalar da yine hayvanlara atfedilen arkaik inançlarla

ilişkileri "iskelet/parçası > deri/kabuk > tüy/post > çan/nal" şeklinde hiyerarşik bir şekilde içten dışa olacak şekilde kademelenmektedir.

Koruyucu Varlığın Hierofanik Yansıması: İskelet Parçaları

Nazardan korunma uygulamalarında iskelet parçalarının oldukça farklı kısımlarının kullanılması ve bu örneklerin çokluğu hem dünyadaki farklı kültürlerde hem de Türk kültüründe kemiğe atfedilen[13] sembolik kökenleri incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

İskelet parçalarının takdis edilmesine dair ilk örnek, av veya kurban edilen hayvanların kemiklerini kırmaktan kaçınma ve muhafaza etme uygulamalarında görülmektedir. Abdulkadir İnan ve Saadettin Gömeç'e göre, Eski Türklerde, kurban edilen hayvanların kemikleri kırılmaz, köpeklere verilmez; ateşe yakılır veya yere gömülürdü. Bazı özel ayinlerden sonra kurban kemikleri toplanıp bir kaba konularak kayın ağacına asılır; at kurbanlarının kafatası bir sırık üzerine konulurdu (2000: 101; 2020: 104). Şaman ve Alevî âyinlerinin ikisinde de kurban edilen hayvanın kemikleri kırılmaz, bütün olarak eti soyulur ve gömülür. Kemikle beraber kan gibi kısımları "sır" edilmek üzere açılan derin kuyulara gömülür (kuyulanır). Kemikler, köpeklere verilmez. Bazı âyinlerde kemikler toplanıp bir kaba konularak kayın ağacına asılır (Sezen, 2015: 120). Bu durum, Sünnî-Hanefî Türklerde de benzer şekildedir. A. V. Anohin'e göre, Altay Türklerinde de kurban kemikleri kırılmaz ve kurban kesilen yerde toplanıp melez ağacının kabuğuyla yakılır (2006: 37).

Mircea Eliade'a göre, bütün avcı halkların inancında kemikler, yaşamın (canlılığın); hem avcının hem de avlanan hayvanın diriliğinin en son kaynağıdır. Canlı türü bu kaynaktan çıkarak istediği gibi yeniden türer ve ürer[14]. Bu yüzden avlanan hayvanların kemikleri kırılmaz, özenle

---

ilgilidir. Hayvan çanı veya nalının nazarlık olarak kullanımı hayvan tüyü ve postunun kullanımına nazaran çok daha yaygındır.

[13] Kemikler, nazarı engellemek amacı dışında halk hekimliğinde de kullanılmaktadır. Köpek kemikleri daha çok sıtmanın giderilmesinde işe yarar. Yılan kılçığından büyü yapılır. Kemiklerin hastalıkları giderici bir özellik taşıdığı inancı, hayvanın bir totem olarak, tanrısal bir varlık olarak saygı gördüğü dönemden kalmadır. Koruyucu bir güç taşıdığına inanılan, iyilik tanrılarının yönetiminde bulunan bütün hayvanlar için saygı duyulur, bunların kemikleri iyilik işlerinde, uğurlu işlemlerde işe yarar (Eyüboğlu, 1987: 158).

[14] Avrupa'nın paleolitik sitlerinde bulunan hayvan kafatasları ve kemikleri (yaklaşık M.Ö. 50000 - 30000 arası) ritüel sunular olarak yorumlanabilir. Aşağı yukarı aynı dönemde ve aynı ritlerle ilişkili olarak, ölmüş hayvanların bu kemiklerden yeniden canlandıklarına dair sihirsel-dinsel tasarımlar biçimlenip belirginleşmiş olmalıdır (Eliade, 2014: 611).

toplanıp geleneğe göre ya gömülerek, ya yüksek bir yere veya bir ağacın dalları üzerine konularak ya da denize atılarak ortadan kaldırılır. Hayvanın kemiği, sürekli yeniden doğuş halindeki "tümel hayatı"[15] simgeler ve dolayısıyla, sanal olarak da olsa- bu hayatın geçmişine ve geleceğine ait her şeyi içine alır (2014: 211- 218). Karl W. Luckert, Navajo avcılarının avladıkları hayvanların kemiklerine veda konuşması yaptığını belirtirken, bu eylemin temel amacının, hayvanları öldürmekten kaynaklanan suçluluk duygusunu hafifletmek olduğunu ifade etmektedir. Luckert'e göre avcılar, eylemlerinin ciddiyetini asgari düzeye indirmeye çalışırlardı. Ruh zarar görmeden kemiklerde kaldığından, avcının kurbanı ileride yeniden avlanmak üzere hayatta kalırdı. Kemiklerin yeniden dirilmesi beklenirdi, böylelikle avcının öldürme eylemi geçersiz hale gelirdi[16]. Ruhu oluşturan kemikler, üzerlerine yeni et ve kasların gelmesiyle canlanacaklardır. Ölü hayvan canlanıp yeniden koşmaya başlayacaktır (2016: 224). Harun Güngör, Şamanist Türklerin, avlanan hayvanın sadece etini tükettiğini, kemiklerde var olduğuna inanılan ve türün varlığını sürdüreceğine inanılan cana zarar vermemeye çalıştıklarını ifade etmektedir (2012: 69). James G. Frazer'e göre, avın, genellikle de yedikleri hayvanların kemiklerine gösterilen özel saygı, bir inançtır. Eğer kemikler saklanırsa, zamanla yeniden et toplayacaktır ve böylece hayvan yeniden yaşama dönecektir. Bu nedenle, onların yok edilmesi gelecekteki av kaynağını azaltacağına göre, kemikleri sağlam olarak bırakmak avcının kendi yararınadır. Minnetaree Kızılderililerinden çoğu, kesip etini tamamen sıyırdıkları bizonların, kemiklerinden yeniden etlenmiş olarak ayağa kalkacağına, canlanacağına ve şişmanlayıp gelecek Haziran'da kesime uygun duruma geleceğine inanır. Kuzey Amerika Kızılderililerinin halk masallarında, eğer kemikler korunursa, insanların ya da hayvanların yeniden hayata döneceği inancının izleri vardır: hikayedeki insanlar ya da hayvanlar sık sık topal olarak hayata döner, çünkü kemiklerinden biri yenmiş, kırılmış ya da kaybolmuştur[17] (1992: 119-121). Jean-Paul Roux'ya göre eski Türklerde,

---

[15] Arkaik toplumlarda, ruhun bir hayvan biçiminde olduğu da düşünülebilmektedir: Kuzey Amerika Kızılderilileri, Brezilya'daki Bororo'lar ruhu bir ayı, bir geyik, bir kuş, bir yılan, bir kertenkele, bir arı biçiminde tasarımlamaktadırlar. Kişi ölünce, ruh biçimine dönerek bir hayvan bedenine girmektedir. Durkheim'a göre, çok yaygın olan ruhgöçü (tenasüh, metempsychose) öğretisi de buradan gelmektedir (Challaye, 2007: 21).

[16] Burada ruhun yeni bir bedene girmek üzere bir yerde beklediğine dair "reenkarnasyon" inancına bir ima yoktur.

[17] Mumyalama olgusunun çıkış kaynağı da yine aynı uygulamalarda gizlidir. Eski Mısır'da veya ölülerini mumyalayan diğer toplumlarda, beden bütünlüğüne verilen

kemiklerin canlının biçimine sahip olduğuna ve onun esasını oluşturduğuna inanılmaktadır, çünkü ancak onlar vasıtasıyla hayata geri dönmek ya da yaşamın devamı mümkün gözükmektedir. Dolayısıyla ölü hayvanların veya insanların kemikleri, eğer mümkünse itinayla muhafaza edilmektedir (2011: 85).

Roux'nun işaret ettiği, eski Türklerde hayvan kemiklerinin itinayla muhafaza edilmesi hususu, farklı kültürlerde insan kemiklerine ihtiram edilmesi şeklinde de görülmektedir. Uno Harva, kemiklerin varlığının, hayatın esrarlı bir şekilde devam edeceğine dair inanışları beraberinde getirdiğini ifade etmektedir (2014: 358). Emile Durkheim'ın Alfred W. Howit'ten aktardığına göre Avustralya yerlilerinde ölü bedenin kutsal olduğuna inanılmaktadır. Yerlilere göre bedene hayat veren ruh, cesede yapışıktır. Bu sebepten dolayı, çoğu zaman, insan kemiklerinin ağaç kabuklarına sarılmadan taşınması yasaktır (2005: 361). Kurbanla ilgili oldukça kapsamlı eserinde Saime Tuğrul, bazı arkaik toplumlarda, etin kemikten tamamen ayrılması, erimesi için, ölünün güneşte bekletildiğini ve bu işlemlerden sonra kemiklerin "kutsal" parçalar olarak saklandığını belirtmektedir (2010: 75). Jochelson, Yukagirlerin eski dönemlerde kabile reisi veya büyücüsü öldüğünde, bedenindeki etleri kesip güneşte kurutarak sakladıklarını anlattığı çalışmasında, bu ritüel yerine getirilirken, kesilen parçaları bir nevi tabutun içine yerleştirerek, yüksekçe bir ağaca veya direklerin üzerine konduğu, kemiklerininse akrabalara dağıtıldığından bahseder. Akrabalar, bu kemikleri bir nevi uğur veya tılsım maksadıyla üzerlerinde taşıyarak, zor bir duruma düştüklerinde ondan medet umarlar. Ölen kişinin kafası ise kabilenin en yaşlı kişisine verilir (Harva, 2014: 357). İnsan kemiklerinin de kutsal görünmesinin en farklı örneklerinden biri Claude Lévi-Straus tarafından aktarılmaktadır. Lévi-Straus'a göre Yanornami yerlileri, günümüzde dahi hala ölülerinin kemiklerini ezip toz haline getirerek tüketmekte/yemektedirler (2014: 110)[18]. Ölü kemiklerini toz hale getirerek tüketme/yeme anlayışının temelinde atalar kültünün izleri görülmekle birlikte, kemiklere atfedilen kutsiyeti aktarmak bakımından dikkate değerdir.

önemin kökenleri, öteki dünyada yeniden doğuş sırasında bedenin eksik olarak dirilmesini engellemekte aranmalıdır.

[18] Durkheim, buna benzer bir inanışın kutsal kalıntılar ibadetinde de mevcut olduğunu ifade etmektedir. Bir inananlar topluluğu için bugün bile, bir azizin ruhunun bütün temel güçleriyle birlikte, kemiklerinde var olmaya devam ettiğine inanılmaktadır (2005: 318-319).

Ruhun kemiğe bağlı/yapışık olduğuna dair pek çok inanış, ölen hayvanın veya insanın dünya üzerindeki izinin devam etmesini, varlığını farklı bir formda devam ettirdiğini düşündürürken, bu varlığın ortadan kaldırılmak istendiği durumlarda da kemiklerle ilgili farklı uygulamalara müracaat edilmektedir. Felicien Challaye'ye göre ölen kişinin ruhu, cesedine bağlı kaldığından, ölen kimsenin yaşayanları kıskanıp onlardan öç almaması için, bu cesede dikkat etmek gerekir (2007: 26). Yves Bonnefoy'ya göre, XVII. yüzyıla kadar, Müslüman ülkeler dâhil olmak üzere çok sık görülen bir geleneğe göre düşmanlar, kemikleri yakılmak üzere mezarlarından çıkarılır, bu edimle, onların yeryüzü ile hala süren bağları[19] özellikle de orada muhafaza ettikleri güçleri, kemikler yakılarak[20] yok edilirdi (2000: 29, 84). Nezih Tatlıcan, düşmanların kemikleriyle ilgili tasarruflar hakkında kafatasını zapt etme gibi bir uygulamanın varlığına işaret etmektedir. Tatlıcan'a göre düşmanın kafatasına sahip olan kimse, düşmandaki özellikle fiziksel güçleri kendisine aktarmayı arzu etmektedir. Düşmanın kafatasına hâkim olma, ölümden sonra kızgın hâle gelen ve intikam alma hissiyle dolan ruha karşı mutlak üstünlüğü ifade etmekte ve düşmanın fiziksel gücünün galip gelen savaşçıya aktarılacağı inancına[21] zemin hazırlamaktadır (2021: 374).

İnsan veya hayvan kemikleriyle ilgili inanışlar yukarıda zikredilenlerle sınırlı değildir. Örneğin Jullian Baldick, düşmanlarına karşı kara büyü yapmak için yolların altına koyun ve sığır kemikleri koyan büyücülerin varlığından bahsetmektedir (2010: 36). Şamanist Türklerde ateş ve kürek kemikleri ile bakılan fallar oldukça sık görülmektedir (İnan, 2000: 67). Kavrulmuş kürek kemiğinin okunması aracılığıyla kehanette bulunma anlamına gelen omoplatoskopi veya iskapülomanti, şüphesiz Türk-Moğol kehanet yöntemlerinin en eskisi ve en sürekli uygulananıdır

---

[19] İskelet, kemikler ve özellikle bazı kemikler tıpkı kan gibi bir güçle donatılmıştır. Ancak kemikler, Şamanizm'in temel kavramını oluşturan tekrar doğuşa imkan verdiğinden, ölünün yeryüzündeki devamlılığını ve kişiyi atalarına ve gelecek nesillere bağlaması dolayısıyla niteliği değişik görülen güçlerle donatılmıştır (Roux, 2021: 160)

[20] Ölmüş düşmanlarının kemiklerini topraktan çıkararak yakma biçimindeki pagan gelenek, varlığını uzun bir zaman sürdürmüştür (Roux, 2008: 245). Kafatası, hem insan hem de hayvan için, varlığın tamamını sembolize ettiği için diğer iskelet parçalarına göre anlam olarak daha ehemmiyetlidir. Boynuz ve dişler de kafatası sembolizmiyle ilişkilidir.

[21] Düşmanın kafatasına-kemiklerine hükmetme anlayışının kanla ilgili bir başka çeşidine Orta Doğu'da da rastlanılır. Ruhun kanda olduğunun düşünülmesi üzerine, orta çağ savaşlarında kazanan komutanın mağlup olan komutanın kanını içmesi ve düşmanının gücünün kendisine geçeceğine inanması da farklı bir uygulamadır (Güngör, 2012: 97).

(Roux, 2021: 95). Wilhelm Von Rubruk, seyahat notlarında Möngke Han'ın huzuruna kabul edilmeden önce, Han'ın, hizmetçisine koyunların kürek kemiklerini[22] yaktırdığını; Han'ın, misafirlerini ancak bu kemikleri okuduktan/falına baktıktan sonra eğer falda olumsuz bir şey görmezse kabul ettiğini kaydetmiştir (2001: 94). Vasyugan-Ostyak şamanı, hastanın ruhunu aramaya çıktığında, öbür dünyaya yapacağı esrimeli yolculukta, kayık olarak bir sandığı, kürek olarak da bir hayvanın kürek kemiğini kullanmaktadır (Eliade, 2014: 217). Eski Türk şamanlarının ölüp dirilme inisiyasyonu da kemiklere atfedilen önemi göstermek bakımından önemlidir. Şaman inisiyasyonunda ruhlar, şamanın bedenini parçalayarak kafasını bir kazığa geçirirler. Bedendeki bütün kemikler sayıldıktan sonra birleştirme işlemi gerçekleştirilir ve bu ritüel ölüm aracılığıyla şaman kozmik âleme geçiş ruhsatı kazanır (Bayat, 2015: 52-53). Türkçedeki, ölünün mezarında huzursuz/rahatsız olduğunu ifade eden "kemikleri sızlamak" deyimi, kemiklerle ilgili inanışları göstermek bakımından dikkate değerdir.

Kemikteki Kutsal

Farklı kültürlere ait çok sayıda uygulama, kemiklerle ilgili geliştirilen ruh inancının ve kemiklere duyulan saygının önemini göstermektedir. Nazarın engellenmesi için hayvanların iskelet parçalarının kullanılmasıyla doğrudan ilişkili olan bu inanışların yanı sıra, farklı kültürlerde, -canlı- hayvanlara atfedilen inançların da nazara karşı korunmada iskelet parçalarının kullanımını zorunlu kıldığı görülmektedir. Bu inançlar içerisinde en etkili olanlar, hayvanları kutsal varlıklarla bağlantılı veya doğrudan o varlıkların birer temsilcisi olarak görme ve birtakım hayvanları av hayvanlarının veya tabiatın hamisi olarak kabul etme anlayışlarıdır.

Hayvanların "emeget, yardımcı ruh, töz, spiritual animal, totem, ana hayvan, iye-kıl, ongun" olarak görülmesi, bu inançların o hayvanların iskelet parçalarına da aktarıldığı inanışını beraberinde getirmektedir. İskelet parçalarıyla parça-bütün ilişkisi kurularak, iye, ongun veya totem gibi kavramlarla takdis edilen hayvanların güçleri, nazar gibi tesiri yüksek olumsuzluklara karşı birer koruyucu olarak düşünülmektedir. Bu anlayış, avcı toplumların av hayvanlarından kutsal kabul edilenlerinin özelinde oluşturdukları kültlerde ve özellikle politeist dinlere inanan

[22] Aşık kemiği de sihrî güce sahiptir. Mesela Timuçin ile Camuka birbirlerini "ant kardeş" ilan ederken karşılıklı olarak aşık kemiği vermişlerdir (Roux, 2021: 89).

toplumlarda, tanrılarla ilişkili görülen hayvanlara duyulan saygıda tezahür etmektedir. Hayvanlarla kurulan "emeget, yardımcı ruh, töz, spiritual animal, totem, ana hayvan, iye-kıl, ongun" ilişkisinin en açık yansımalarından biri ritüel kıyafetlerinde hayvanlara ait birtakım parçaların kullanılmasıdır.

Hasan Kızıldağ'a göre ritüellerde[23] icracıların, birtakım hayvanlara ait büyüsellik veya kutsiyet atfedilen parçaları[24] kıyafetlerine ve/ya başlıklarına eklemeleriyle bir başkalaşım (metamorfoz) gerçekleştirilmektedir. Böylelikle parçaların ait olduğu hayvanlarla, ilahî/iye kıl/kutsal/ruhanî hayvan ilişkisi kurulmaktadır (2021: 123). Kevser Gürcan'a göre şaman elbiselerinin ana prensibi, hayvan şekline bürünmedir. Şaman kıyafet ve başlıklarındaki yılan tasvirleri veya iskeleti, kartal kafası, tüyleri ve parçaları, giysi ve başlığa takılan gaga, tüy ve pençeler, başlıklardaki geyik boynuzları şamanın ruh atalarıyla ilgilidir (2018: 84). Şaman elbiselerinde yer alan hayvanlarla ilgili sembol ve parçalar, şamanın özellikle yerin altına gerçekleştirdiği seyahatlerinde, kötü ruhlar ve öteki dünya yaratıklarının saldırılarına karşı fiziksel olarak da koruyan birer zırh niteliğindedir ve şamanın koruyucu ruhlarını ifade etmektedir (Gürcan, 2018: 337).

Nazara karşı koruyucu olduğuna inanılan ve nazarlık olarak kullanılan hayvan parçaların bir kısmı ana hayvan ve iyelerle[25] ilgilidir. Mesela nazara karşı boynuzu evlere ve ahırlara asılan geyik, Türklerde önemli bir iyedir. Yaşar Kalafat ve İ. M. V. Noyan Güven'in aktardığına göre Orta Asya Türklerine göre geyik, yalçın kayalarda bir görünüp bir kaybolan büyülü bir hayvandır. Alageyik yeryüzünün ruhudur. Yakut Türklerinde kulağına küpe takılan geyik, tanrıya adanmıştır. Teleüt Türklerinde geyik, şamanın ikinci ruhudur. Keza Ren Geyiği de şamanın ikinci ruhudur. Geyik ölünce şaman olur. Geyik boynuzu bazı Türk kültürlü boylarda ölen şaman için dikilen heykelin başına konur. Yakut

---

[23] Ritüelde kullanılan araçlar, inanç sisteminin temel kodlarıyla anlamlandırılmış kutsallıklar içerir (Köse, 2019: 254).

[24] Hayvan yerine onun bir parçası totem yerine geçer. Klan üyeleri, totem hayvanlarının pençesini, tüylerini, kemiklerini vb. üzerlerinde taşırlar (Örnek, 1988: 39-40).

[25] Altay Türklerinin kutsal hayvanları ve onların tongaları (tamga) vardır. Onların beheri, bir kabileye işaret eder. Bu tongaların, göze gelmekten koruduğuna inanılır. Kutsal hayvanlar, ağaçlar ve kuşların geçmişte cetlerin koruyucusu olduğuna inanılmıştır. Kutsal hayvanlar mitolojik cet, savunucu, sempatik koruyucu totemleridir (Kalafat, 2004: 107-108).

Türklerinde geyiğin kürek kemiği ile fal bakılır. Şaman dualarında geyik tanrısal bir mahiyet arz eder. Moğollar ve Tatarlar geyiği kurtarıcı, yol gösterici olarak kabul ederler. Şamanizm de Ak Geyik, ilahın, şamanların şekil değiştirmiş sembolü olarak algılanır. Şaman elbisesinde geyikten parçalar olur. Şaman duman renkli yaşlı bir geyiğe binerek zorlukları aşar (2011: 70). Bebek beşiklerine ya da evlere asılan nazarlıklardan olan yılan da iye inanışıyla ilişkilidir. Bayram Durbilmez ve Fatma Tekin'in aktardığına göre Türk kültüründe eve bereket ve hayır getirdiğine inanılan yılanın, evin koruyucusu olduğu ve bekçilik yaptığı yönünde inanışlar vardır. Yılanın mitolojik hayat / dünya ağacını koruduğu inanışı, zamanla "su iyesi" ve "ev iyesi" olarak kabul edilmiştir (2020: 310-314). Diş veya pençesi nazarlık olarak kullanılan kurt, Türk kültüründe pek çok yerde karşılaşılan bir ongundur. Oğuz Kağan'ın ordusunun önünde yürüyen (Sakaoğlu & Duymaz, 2002: 222) de kurttur. Bahaeddin Ögel'e göre kurt, eski çağlarda Türklerin totemlerindendir. Göktürklerin kullandıkları kurt başlı sancaklar da bu inanışla bağlantılıdır. Uygurlar da Altay dağlarının doğusunda yaşayan Bersit kabilesi de kurttan türemiştir. Kurt, zamanla totem olma özelliğini yitirerek Türklerin kutsal tılsım veya arması haline gelmiştir (2014: 45-52).

Kafatası evlerin dışına, bahçelere ve tarlalara asılan at, Türk kültüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Destanlarda kanatlarıyla "Tulpar" olarak görünen at (Tavkul, 2007: 198-199; Aslan, 2013: 309), şaman ayinlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Şamanın gökyüzüne yolculuğunda veya Ülgen için yapılan ayinlerde kurban edilen at (Radloff, 1956: 29-30), şamanın en önemli yardımcılarındandır. Abakan Tatarlarının ölümünün kırkıncı gününde ölen kişinin atını kurban ettikleri anlatılır ki, bu kırk gün boyunca ata kimse binemez. Atın eti, mezarın başında yenir ve atın kafatası mezarın yanına dikilen bir direğin üzerine geçirilir (Harva, 2014: 263).

Nazara Karşı Hierofaninin Zırhına Bürünme

Nazara karşı korunmak amacıyla geliştirilen uygulamalar incelendiğinde, hayvanlarla ilgili inanışların oldukça fazla olduğu görülecektir. İnsanların doğaya tamamen hükmetmeye başlamadan önce hayvanlarla geliştirdikleri ilişkilerin dinî tezahürleri, kolektif bellekte yaşamaya devam etmektedir. Yapılış nedeni unutulan uygulamaların arkasındaki inanışların çoğunun etiyolojik (nedensellik-sonuçsallık) kökenlerinde, geçmişteki inanç örüntülerinin izleri vardır. Türk dünyası veya Anadolu'nun

herhangi bir yerinde, hayvan parçalarını bahçelere veya evlerin duvarına, beşiklere veya samanlık/ahır gibi yerlere asan insanlarla görüşüldüğünde, bu parçaların nazara karşı etkili olduğuna inanıldığı ancak nazara karşı hangi sebeplerle etkili olduğuna dair bilgilerin genellikle hatırlanmadığı görülecektir. Bu tavır, daha çok arkaik inançlarla ilgili olduğundan, inancın etiyolojik soyut kökeni unutulsa da somut uygulaması devam etmektedir.

Sonuç olarak gerek insan gerekse hayvan kemiklerinin pek çok kültürde ihtiram gösterilen nesneler olması ve özellikle hayvan iskeletindeki kemiklerin/parçaların kötü güçlerden ve nazardan koruduğuna duyulan inanç, bu nesneleri hierofaniye dönüştürmektedir. Kutsalın tezahürü[26] olan bu nesneler, çoğu zaman kötü güçlerin veya hastalığın/nazarın göçürülmesine[27] yaramaktadır. Hem ruhun kemiklerde olduğu inancı hem de bazı hayvanların ana hayvan, yardımcı ruh, totem, töz veya iye olarak görülmesi, hayvan kemiklerinin nazar gibi olumsuz bir güce karşı kullanılmasının altındaki temel dinamiklerdir. Nazarın esas sebebi olan olumsuz güç/kötü bakışın, aslında koruyucu varlığın hierofanisi/tezahürü olan iskelet parçalarına aktarılarak o nesnelerin yardımıyla etkisiz hale getirildiğine inanılmaktadır.

---

[26] Kutsal, tezahürleri vasıtasıyla faaliyet gösterir; ancak bu tezahürler yalnızca, imanlı gözler için görünebilir. Dini bilincin yapısı, eşyayı gerçekte oldukları şekilde değil, dindar şahıs onları nasıl algılıyorsa o şekilde algılar. İnanan, kutsal vasıtasıyla hayatta bir yön bulur ve kutsalın tezahürlerini iman sayesinde idrak eder; onun anlamlarını inançlar vasıtasıyla anlar ve dinî pratikte ona yakın olarak yaşar. Bir ön kabul olarak eşyanın gerisindeki ifade edilemezden söz etmek, böyle bir sırrın varoluşu hakkında hiçbir yorum yapmaz. Ancak, bizatihi dinin kendi anlamı hakkında oldukça temel bazı şeyler söyler (Cox, 2004: 212-219).

[27] Orta Asya şamanları, kişideki hastalığı sihrî gücü olan bir hayvana ya da nesneye göçürmekte/aktarmaktadır. Bu nesneler arasında kemikler de yer almaktadır (Bayat, 2015: 256-257; Beydili, 2015: 223).

Kaynaklar

Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 20 (1-2), 1-40.

Aça, M. (2008). Türk İnanış ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve. *Electronic Turkish Studies*, 3 (5), 239–261.

Aça, M. (2016). *Denizin Çocukları: Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folkloru*. Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları.

Akçora, E. (2013). Görece'de Nazar Boncuğu. *Akdeniz Sanat*, *6*(11), 11-22.

Akpınarlı, F. (1994). Anadolu'da Nazar ve Nazarlıklar. *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu* Bildirileri (Ankara 22-23 Aralık 1994), 158-164.

Alay, O. (2019). Bingöl ve Tunceli Yöresinde Yaşayan Şafii ve Alevilerde Nazar ve Uğurla İlgili İnanış ve Uygulamalar. *Folklor/Edebiyat*, 25 (98), 327-338.

Anohin, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. (Çev. Zekeriya Karadavut ve Jannet Meyarmanova), Konya: Kömen Yayınları.

Aslan, A. A. (2013). Anadolu, Kafkasya, Orta Asya Türk ve Amerika Yerli Kızılderili Halk Edebiyatlarında Tulparlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 207, 307-320.

Ayaz, N. (2021). Şaman Kültürü: Anadolu'ya Yansıyan İnanış ve Ritüeller. *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller Teoriden Pratiğe Köken ve Yansımalar* (Ed. Özlem Güzel), 369-383, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Baldick, J. (2010). *Hayvan ve Şaman*. (Çev. Nevin Şahin), İstanbul: Hil Yayın.

Baturlar, Ş. S. & Yaylagül, L. (2019). Kültürel Süreklilik Bağlamında Türk Halk Kültüründe Mavi/Turkuaz Mavisi ve Nazar Boncuğu. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 31: 665-688.

Bayat, F. (2015). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Begiç, H. N. (2020). Amulets from Anatolia: The Material Culture of The Evil Eye in Turkey. *Folk Life*, 58 (2), 97-114.

Berger, A. S. (2012). The Evil Eye—An Ancient Superstition. *Journal of Religion and Health*, 51(4), 1098-1103.

Beydili, C. (2015). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Çev. Eren Ercan), Ankara: Yurt Yayınları.

Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I.* (Çev. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi.

Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Challaye, F. (2007). *Dinler Tarihi.* (Çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.

Cox, J. L. (2004). *Kutsalı İfade Etmek Din Fenomenolojisine Giriş (Teori, Metot ve Uygulama)*. (Çev. Fuat Aydın), İstanbul: İz Yayınları.

Çallı, A. (2017). *Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazar Objeleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çetinel, E. (2019). *Erdemli'de Halk Hekimliği Uygulamaları ve İnanışları*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çıblak, N. (2004). Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15, 103-125.

Dundes, A. (Ed.). (1992). *The Evil Eye: A Casebook* (Vol. 2). Wisconsin: University of Wisconsin Press.

Durbilmez, B. & Tekin, F. (2020). Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında 'Yılan', 'Ejderha' ve 'Yuha'. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124 (245), 307-326.

Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri.* (Çev. Fuat Aydın), İstanbul: Ataç Yayınları.

Dursun, A. & Torun Öngay, D. (2021). Atasözleri ve Deyimlerde Nazar. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* 9 (26), 81-92.

Ekici, M. & Fedakar, P. (2014). Gelenek, Aktarma, Dönüşüm ve Kültür Endüstrisi Bağlamında Nazar ve Nazar Boncuğu. *Milli Folklor*, *26* (101), 40-50.

Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*. (Çev. Mustafa Ünal), Konya: Serhat Kitabevi.

Eliade, M. (2014). *Şamanizm.* (Çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

Elworthy, F. T. (1895). *The Evil Eye: An Account of This Ancient and Widespread Superstition*. London: J. Murray.

Emmanuel, R. (1995). *Hint, Yunan ve Mısır Mitolojilerinde Gizemli Bilgilerin Kaynakları*. (Çev. Halûk Özden), İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Erden, F., Özus, E. E. & Tufan, M. (2016). Nazar Temalı Kadın Giysi Tasarımları. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2 (1), 176-188.

Etikan, S. & Kılıçarslan, H. (2012). Düz Dokumalarda Nazar İnancı ve Göz Motifi. *Art-e Sanat Dergisi*, 5 (10), 103-121.

Eyüboğlu, İ. Z. (1987). *Anadolu İnançları.* İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Frazer, J. G. (1992). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II*. (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.

Gökbel, A. (1996). Anadolu'da Yaşayan Halk İnanışlarından Çaput Bağlama ve Nazar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 173-186.

Gökdemir, S. (2021). Nazar Kültürü: Nazardan Korunma Ritüellerinin Anadolu'daki İzleri. *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller Teoriden Pratiğe Köken ve Yansımalar*, (Ed. Özlem Güzel), 1-20. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gömeç, S. Y. (2020). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Güngör, H. (2012). *Türk Din Etnolojisi.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Gür, D. & Soykan, A. N. (2013). Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazarlıklar: Safranbolu Örneği. *Journal of History Culture and Art Research*, 2 (3), 115-158.

Gürcan, K. (2018). *Kutsal Şaman Elbiseleri.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Harva, U. (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. (Çev. Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Irmak, Y. (2013). Bingöl'de Nazar İnancı ve Uygulamaları. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 65-78.

İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnci, P. E. (2020). Gelenek, Modernite ve Postmodernite Bağlamında Nazar Boncuğu Yapımı ve Nazarköy. *Folklor Akademi Dergisi*, 3 (4), 116-143.

Kalafat, Y. (2004). *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kalafat, Y. (2007). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II*. Ankara: Berikan Yayınları.

Kalafat, Y. (2009). *Türk Halk Tefekküründe Kurt II*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kalafat, Y. & Güven, İ. M. N. (2011). Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler. *Arış Dergisi*, 6, 60-75.

Kaplan, M. (2020). Halk Hekimliğinde Holistik/Bütüncül Yaklaşım: Üzerlik Otu (Peganum Harmala) Örneği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60 (1), 415-430.

Kayabaşı, N. & Yanar, A. (2013). Türk El Sanatlarında Kullanılan Nazar Motifleri ve Alevilerde Nazar İnancı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 65, 169-184.

Keskin, Y. M. (2008). Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Buna Karşı Geliştirilen Korunma ve Kurtulma Pratikleri Elazığ Örneği. *Dini Araştırmalar*, 11 (32), 191-214.

Kızıldağ, F. (2020). *Tahtakuşlar Mahallesi'nde Eski Türk İnanç ve Uygulamalarının İzleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kızıldağ, H. (2021). İnançtan Aksesuara Ritüel Kıyafetlerinin ve Başlıklarının Başkalaşımı. *Çağdaş Yaklaşımlar Odağında Toplum ve Kültür Araştırmaları II*, (Ed. M. Dinç), 119-148. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Kızıldağ, H. & Kızıldağ, F. (2018). Şaman'dan Ocaklı'ya Nazar Tedavi Geleneği. *Asos Journal-The Journal of Academic Social Sciences,* 73, 287-294.

Koyuncu Okca, A. (2015). Geleneksel Anadolu Halı ve Kilimlerinde Nazar İnancı: Muska Yanışı. *Turkish Studies (Elektronik)*, 10 (8), 1659-1676.

Köse, S. (2019). Türk Kültür ve İnancında Mezarlıkta Yeme-İçme Ritüeli: Torunlu Köyü Örneği. *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (Balıkesir 3-5 Ekim 2019)*, 251-262, Çanakkale: TOKÜAD.

Lévi-Strauss, C. (2014). *Hepimiz Yamyamız*. (Çev. Haldun Bayrı), İstanbul: Metis Yayınları.

Luckert, K. W. (2016). *Göbekli Tepe*. (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa İnceleme.

Morris, D. (1999). *Koruyucu Tılsımlar: Uğurlar, Muskalar,* Nazarlıklar. (Çev. M. Harmancı), İstanbul: İnkılap Yayınları.

Öcalan, F. Z. (2010). *Günümüzde Nazarlık: Formları, Kullanım Alanları ve İşlevleri.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi II.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ölmez, F. N. & Etikan, S. (2018). Muğla Yöresi Kirkitli Dokumalarında Nazar İnanışlı Motifler. *İdil Dergisi,* 7 (48), 951 956.

Örnek, S. V. (1988). *Yüz Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Örnek, S. V. (2014). *Türk Halkbilimi.* Ankara: Bilgesu Yayınları.

Öztürk, E. (2005). *Türk Kültüründe Nazar ve Antalya'nın Akseki, Alanya, Manavgat İlçelerinde Nazarlıklar.* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Park, R. (1912). *The Evil Eye, Thanatology, and Other Essays*. Boston: RG Badger.

Parlıyan, A. (2007). *Sünen-i Tirmizî Tercemesi I.* Konya: Konya Kitapçılık.

Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II-I*. (Çev. Ahmet Temir), İstanbul: Maarif Basımevi.

Roux, J. P. (2008). *Türklerin Tarihi - Pasifikten Akdenize 2000 Yıl.* (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi.* (Çev. M. Yaşar Sağlam), Ankara: BilgeSu.

Roux, J. P. (2021). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini.* (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Dergah Yayınları.

Sakaoğlu, S. & Duymaz, A. (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Savaş, S. Ö. (2002). Hititlerde 'Fırtına Tanrısı' ile 'Boğa Kültü' Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar. *Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri,* 5 (1), 97-170.

Schimmel, A. (1999). *Dinler Tarihine Giriş.* (Haz. Recep Kibar), İstanbul: Kırkambar Yayınları.

Serap, Ü.ve Çallı, A. (2016). Göller Bölgesi Amulet Kültürü. *Sanat Dergisi*, (29), 29-44.

Sezen, Y. (2015). *Kültür ve Din Türk İslam Örneği.* İstanbul: İz Yayınları.

Sinmez, Ç. Ç. & Aslım, G. (2017). İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Bilig*, 81, 205-232.

Souvlakis, N. (2021). *Evil Eye in Christian Orthodox Society: A Journey from Envy to Personhood*. New York: Berghahn Books.

Şimşek, E. (2016). Türk Kültüründe, Kaplumbağalarla İlgili Efsaneler Üzerine Bir Değerlendirme. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi,* 4 (10), 51-63.

Tatlıcan, N. (2021). Türk Halk Hekimliği Uygulamalarında Bir Sağaltma Unsuru Olarak Kemik. *Halk Kültüründe Sağlık*, (Ed. Ömür Ceylan), 369-386. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

Tavkul, U. (2007). Kafkas Nart Destanlarında At Motifi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 196-205.

Tuğrul, S. (2010). *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban Çok Tanrılılıktan Tek Tanrılılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türktaş, M. M. (2016). Denizli Yöresinde Nazar ve Nazarlıkla İlgili İnanış ve Uygulamalar. *Prof. Dr. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı*, (Ed. M. Surur Çelebi), 407-417. Ankara: Akçağ Yayınları.

Uçar, A. (2017). İnanç ve Estetiğin Bütünleşmesi: İzmir Yapılarında "Maşallah" Yazılı Nazarlıklar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17 (2), 223-238.

Wilhelm Von Rubruk (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255.* (Çev. Engin Ayan), İstanbul: Ayışığı Kitapları.